

УДК 392.8 : 398.332

Богомолець О. В.

«БОЖА МУХА» У СВІТОГЛЯДІ Й ОБРЯДАХ УКРАЇНЦІВ

В статье раскрываются мировоззренческие устои господствующего в традиционном украинском обществе культа пчел и пчеловодства. С этой целью освещены отдельные элементы обрядовой практики украинцев и подчеркнуто, что как в языческом, так и в христианизированном украинском мировоззрении господствовало мнение о божественном происхождении пчел. Вместе с тем воспроизведен календарный год пасечника и найден языческий прототип христианских покровителей пчеловодства свв. Зосимы и Саватия.

Ключевые слова: мед, воск, обряд, дерево жизнь, Христос, Ладос.

У статті розкрито світоглядні підвалини панівного в традиційному українському суспільстві культу бджіл та бджільництва. З цією метою висвітлено окремі елементи обрядової практики українців та підкреслено, що як у язичницькому, так і в христианізованому українському світогляді панувала думка про божественне походження бджіл. Поряд з іншим відтворено календарний рік пасічника та віднайдено язичницький прототип христианських покровителів бджільництва свв. Зосими та Саватія.

Ключові слова: мед, віск, обряд, дерево життя, Христос, Ладос.

This article reveals ideological foundations of the ruling in traditional Ukrainian society the cult of bees and beekeepers. To this end, some elements of ritual practice of Ukrainian was highlighted and stressed that both pagan and Christianized Ukrainian outlook the prevailing idea of the divine origin of bees. Along with other there reproduced the year calendar of Beekeeper and located pagan prototype of Christian beekeeping patrons Sts. Zosima and Savayiya.

The keywords: honey, wax, ceremony, tree of life, Christ, Lados.

«Медовий бум», який спостерігається сьогодні, викликаний частковим відродженням етнічної спадщини українського народу. Бджільництво, повертаючись у життєву практику українців, зумовлює активізацію, з одного боку, прикладних наукових досліджень, спрямованих на зростання ефективності та виявлення перспективи застосування його продуктів у різних сферах суспільного буття, а з іншого – соціогуманітарного дискурсу, головною метою якого є висвітлення історичної ролі й місця бджільництва в побуті українського народу.

Розкриваючи засадничі світоглядні чинники українського бджільництва, дослідники насамперед звертають увагу на ті народні легенди й оповіді, у яких головна роль відводиться бджолам як найпрацьовитішим і найрозумнішим комахам. Важливу роль у відтворенні ролі й значення бджільництва в житті українського народу відграють прислів'я та приказки – вони яскраво демонструють думку, що бджоли тривалий час слугували критерієм соціальної оцінки людської поведінки. Особлива ж роль відводиться етнографічним розвідкам – вони стають емпіричним фундаментом розкриття своєрідності українського побуту й висвітлення значення бджільництва в українській етнічній культурі, а значить, розуміння причин його сучасного відродження.

Зростання цікавості до традицій українського бджільництва супроводжується виразним дефіцитом плідних наукових розвідок, присвячених дослідженню місця, ролі й світоглядного значення бджільництва та його продуктів у народному житті. Чи не єдиним винятком у цьому контексті можуть бути етнографічні праці української дослідниці У. Мовної, яка запропонувала найбільш повне узагальнення розрізнених етнографічних відомостей, пов'язаних як із самим бджільництвом, так і з особливостями використання його продуктів у побуті й обрядах українського народу. Окремі аспекти згаданих проблем розглядалися й раніше, адже чимало статей, у яких розкривається своєрідність обрядової практики українського народу й використання в ній продуктів бджільництва, знаходимо у «Киевской Старине» та творах провідних українських етнографів ХІХ ст. Серед них: розвідки М. Драгоманова, А. Богдановича, Т. Біленького, Б. Грінченка, М. Сумцова, В. Ястребова, О. Малинки, І. Франка та ін. У етнографічних працях початку ХХ ст. (І. Волошинського, В. Кравченко, Д. Зеленіна, І. Ковальова, А. Онищука, А. Мусяновича, А. Чучила та ін.) аналізується своєрідність української обрядовості, у свою чергу, культура українського бджільництва є темою додатковою, другорядною й уточнювальною.

Дефіцит комплексного етнографічного дослідження українського бджільництва й особливостей використання його продуктів у побуті українського народу супроводжується повною відсутністю праць, присвячених вивченню світоглядних підвалин панівного в українському народному побуті культу бджіл і продуктів бджільництва – воску й меду, що й стало метою нашої роботи. Адже, як показує У. Мовна, спираючись на роботи українських етнографів ХІХ – початку ХХ ст., мед і віск широко використовувалися в багатьох українських обрядах. Причому, у той час як нинішнє бджільництво спрямоване насамперед на виробництво меду, у традиційному суспільстві мед і віск розглядалися як продукти рівноцінні. Якщо ж розглянути їхнє значення крізь призму побутового життя українського народу, то виразним стає пріоритет воску над медом. Ця особливість, на наш погляд, зумовлена своєрідністю функціонального значення меду й воску: віск широко використовувався в різних сферах побутового життя й домашнього господарства – як медичний засіб, як герметик, як елемент обрядової практики тощо. Що стосується меду, то є всі підстави вважати, що його споживання було обмеженим – мед використовували переважно як лікувальний засіб і як один з елементів розлогої обрядової практики. Зокрема в Україні існував звичай зустрічати молодят у батьківському домі не тільки з хлібом-сіллю, але й з медом. Частування проходило з виголошуванням побажань солодкого подружнього життя [0, с. 603]. У той час як хліб був символом життя, мед розглядали як запоруку достатку й плідності. Це переконання було настільки глибоко вкоріненим у свідомість і традиції народу, що, хоч і у видозміненому вигляді, відродилося у світській шлюбній церемонії західних областей Радянської України. Тут і до нашого часу існує звичай годувати молодих хлібом з медом, після цього ним частують усіх присутніх на святі.

Загалом мед, який використовувався у весільній обрядовості, з одного боку, ритуально символізував формування (скріплення) нової родини й набуття нареченими нових соціальних ролей, а з іншого – був одним з елементів весільної магії,

спрямованої забезпечити щасливе та плідне (заможне) життя нової родини. Саме з цією метою додавали мед у тісто весільного короваю. Крім того, невеличку пляшечку меду брала з собою наречена до вінчання, сподіваючись, що це забезпечить їй солодке сімейне життя.

Поряд із весільною, широко використовувався мед і в поховальній обрядовості. Тут він розглядався як їжа для душі. Зокрема мед, розчинений у воді, ставили відразу ж після смерті людини на підвіконні. Звичай, який до нашого часу зберігся у віддалених поліських районах Волині, з одного боку, був зумовлений переконанням, що душа людини ще сорок днів перебуває на землі й приходить додому навідати родину, а з іншого – виступав своєрідним оберегом від лихих дій померлого, який міг розлютитися на родину за неповагу та швидке забування. Крім того, мед обов'язково додається до колива, з якого починалися і яким закінчувалися всі поминальні обіди. В окремих регіонах України, як доводить У. Мовна, медову воду рекомендувалося випити всім учасникам поховального обряду – у народі вважали, що таким чином можна забезпечити собі міцне здоров'я в майбутньому: «Щоб замертвілася в тебе вся болізна, яка в тебе є» (цит. за [0, с. 606]).

Використання меду в поховальній обрядовості тісно пов'язане з переконанням, що мед – це їжа душі (їжа Богів), а тому може бути принесена в жертву померлим. У результаті, незважаючи на регіональні відмінності колива – медова вода з покритим хлібом, медова сита (вода з розчиненим медом або медовий відвар на воді), крупа (пшенична, рисова, ячна тощо) з додаванням меду (у західних регіонах Волині до колива часто додавали горіхи, сухофрукти, у наш час додають також цукерки), – мед завжди залишався його органічною частиною. Цей звичай є всі підстави вважати християнізованою формою язичницького культу предків. Згодом, на цьому ж тлі формувалися християнізовані народні уявлення про те, що бджоли – це «Божі комахи», або «райські створіння». У язичницькому світогляді, як доводить В. Войтович, існувало уявлення, що вони принесені райським Деревом життя (див. [0, с. 268]). Бджоли довгий час жили в дуплах дерев, а тому розглядалися як органічна частина Яви (проявленого світу), разом з тим їхній органічний зв'язок з Правою (духовним світом, світом богів) та Навою (світом померлих предків) не викликав жодного сумніву. У народі вважалося, що бджоли, збираючи нектар з квітів та переробляючи його на мед, тим самим готують поживу для ще ненароджених і вже померлих душ.

З приходом християнства на Русь мед не втратив свого символіко-обрядового значення. Останнє було дещо видозмінено під впливом нових світоглядних принципів та відповідної їм обрядовості. Зокрема, продовжуючи змістовну лінію язичництва, християнство розглядає бджолу як «Божу муху», слугу, що виконує всі Божі доручення та збирає поживу для богів. Зберігається у християнстві божественна суть бджоли. Вона постає тут своєрідним зв'язковим світу земного (проявленого) і світу духовного (небесного). Обґрунтування цієї ідеї відбувалося на світоглядному тлі поширеної в слов'янському середовищі легенди, що бджоли – то кров Спасителя, який, мандруючи по землі в супроводі апостола Петра, випадково поранив собі руку. Кров, що виступила з рани Спасителя, не могла впасти на грішну землю і

перетворилася на маленьку комаху, яку називали бджолою. Будучи створеною від частини плоті Христової, бджола за своєю сутністю була дуже схожою на Христа – постійно трудилася, приносячи тільки користь людині.

Знаходячись у тісному зв'язку зі Спасителем, бджола не залишила його і в час розп'яття на хресті. Адже, за цією ж легендою, для розп'яття ковалеві-цигану замовили п'ять цвяхів, які мали забити в руки, ноги й серце Спасителя. Однак циган виконав своє замовлення лише частково: викувавши цвяхи, він прийшов на Голгофу, забив чотири з них, а п'ятий – сховав. Циган вірив, що якщо не забити цвях у серце Спасителя, він обов'язково воскресне.

Обман коваля був викритий, його присудили на тортури. Намагаючись полегшити своє становище, циган молив Бога про захист. Саме в цей час бджола, яка прилетіла на поміч Творцю, сіла йому на груди. Тоді коваль, подумки прославляючи Христа, голосно крикнув: «Он той цвях, якого я забив, а ви не вірите мені». Поставши в народній свідомості незабитим цвяхом у серці Христа, бджола отримала неабияку повагу від людей, яким Господь заборонив убивати її.

Однак ні людські, ні бджолині випробування на цьому не скінчилися, адже нечистий почав спокушати бджолу. Він постійно підкреслював, що бджола багато працює, однак продукти її праці, мед і віск, забирають люди. Довго опиралася бджола спокусам, однак, не витримавши, звернулася до Христа з докором: «Господи, – сказала вона, – я та мої посестри тяжко працюємо, а приходить людина й забирає нашу працю, руйнує наше житло. Зроби так, щоб помирав кожен, кого я вжалю». Розгнівався Христос і відповів: «То нехай краще ти помреш...» З того часу так і відбувається: живе бджола, приносячи віск і мед, і нікому не завдає шкоди. Однак, коли хтось хоче забрати продукти її праці, – вона жалить, помираючи при цьому сама [0].

За іншою народною версією, бджола – це слюзи Христа перед розп'яттям на Голгофі. Через свою чистоту вони не падали на грішну землю, а перетворювалися на бджіл, що приносили людині користь. Зважаючи на це, у християнській традиції бджоли розмножувалися під особливим патронатом Бога. Зокрема на вуликах часто малювали образи святих покровителів бджільництва – св. Зосима та Саватія (див. [0, с. 58]). «І ти, Зосиме, іди і розмножуй пчоли, щоб були Богу хвала, а миру християнському пожиток» (цит. за [0, с. 70]). Ці слова довго жили серед слов'янського народу, який свято вірив у те, що бджоли на терени Русі були принесені по велінню Бога св. Зосимом та Саватієм у посоху. За переказами, бджоли («божі робітниці») були принесені із землі Єгипетської, країни ідолської (або райської) з гори (або з печери). Із того часу в народі кажуть: «Рій роїться – Зосима-Саватій – веселиться» (див. [0]).

Незважаючи на те що в цілому народні уявлення щодо особливостей поширення бджільництва на Русі не витримують навіть найменшої критики, треба зважати, що бджільництво було поширеним серед українського народу задовго до приходу християнства. Це підтверджують практично всі наявні в сучасному науковому дискурсі згадки про своєрідність народних промислів Русі, одне з провідних місць якого займало бортництво (див. [0]). Крім того, жоден слов'янський бенкет і особливо

поминальні бенкети не обходилися без меду (медовухи) (див. [0, с. 542]). Причому бортництво на Русі досягло надзвичайно високого рівня й було одним із важливих ресурсів її торговельних відносин.

Яким був і чому присвячувався дохристиянський календарний рік пасічника, сьогодні відтворити надзвичайно складно. Імовірно, що у слов'янському світогляді, який, як зауважував І. Нечуй-Левицький, відзначався високим рівнем практицизму (див. [0, с. 4]), існували боги, які опікувалися бортництвом, однак відомості про них до нашого часу не збереглися. У християнізованій українській культурі покровителями бджільництва стали вже згадані нами свв. Зосима і Саватій. До них зверталися пасічники з молитвами й проханнями про допомогу в утриманні бджіл. Крім того, календарний рік пасічника був побудований у відповідності до днів пам'яті святих Зосими й Саватія. Зокрема, починаючи з дня пам'яті преподобного Зосими (17/30 квітня), розпочинали виносити бджіл на вулицю із зимівників (погребів, сараїв). У свою чергу, з 2 жовтня, дня пам'яті Саватія, їх прибирали в льохи, починали відзначати бджолину дев'ятину (до 10 жовтня). У ці дні, щоденно споживаючи мед натщесерце, запивали його водою. Дев'ятина закінчувалася випічкою печива на меду (див. [0]).

Бджолина дев'ятина – це суто язичницьке свято. Його зміст впливає з уже розкритої нами змістовної своєрідності бджіл як «божих комах», які збирають нектар із квітів – «їжу богів». Квіти в українській традиції символізували і любов, і журбу. Їх садили на могилах, щоб, з одного боку, висловити свою глибоку повагу до померлих (культ предків), а з іншого – у народі вважалося, що саме у квітах живуть ще ненароджені душі (див. [0, с. 36]). Іншими словами, квіти є своєрідним символом язичницького дерева життя, за допомогою якого забезпечується вічність роду.

Фактично, бджолина дев'ятина як свято пов'язана зі споживанням натщесерце меду з водою, що мало забезпечити очищення й оздоровлення людини, була одним із елементів культу Роду. Цей звичай був спрямований не стільки на культ померлих предків, як сподівання на продовження Роду. Правомірність нашого припущення підтверджується дослідженням відомого знавця давньої української міфології В. Войтович, який доводив, що однією з іпостасей Роду є Ладо (рос. Улад) – бог світової гармонії, кохання й бенкетів. Ладо – це чоловік однієї з найпрекрасніших слов'янських богинь, богині весни й кохання Лади (див. [0, с. 36]). Йому присвячувалася перша чарка на народних вечорницях, пов'язаних із вибором наречених. Із часом ці вечорниці були названі в честь іншого християнського святого – Трохима. Його день пам'яті – 2 жовтня, тобто збігається з днем пам'яті св. Саватія. Із цього часу в народі кажуть: «На Трохима не проходить щастя мимо: куди Трохим, туди й воно за ним».

Загалом маємо всі підстави вважати, що бджолина дев'ятина була пов'язана з культом Роду. Адже пари, які склалися під час трохимівських вечірок, після Покрову починали одружуватися. Під час весільних обрядів мед, як уже зазначалося, відіграв важливе значення. Тут він поставав символом плідності (сприяв народженню дітей), тобто символом вічності Роду. Саме з цієї світоглядної основи йшло включення меду й у поховальну обрядовість. З одного боку, мед як результат

діяльності «Божої мухи», що живе у стовбурі (дуплі) Дерева життя, був символом бога Ладо та світової гармонії, яка передбачає неминучу єдність коловороту життя: смерть, життя, народження.

Таким чином, можна припустити, що свв. Зосима (17/30 квітня), Саватій (2 жовтня) і Трохим (2 жовтня) перебравли на себе функції язичницького бога Ладо, який забезпечував світову гармонію й коловорот природи. Адже винесення «Божої мухи» із зимівників на св. Зосима означало прихід теплих днів і прихід у світ Яви новонародженої природи. У свою чергу, починаючи з 2 жовтня, природа швидко завмирала на зиму. У цей час вже міг випасти перший нетривалий сніг, знаменуючи прихід зими. На користь нашого припущення слугує й третє відзначаване пасічниками свято – 2 липня, у християнському світогляді ще один день пам'яті мученика Зосими. У народі існувало повір'я, що в цей день «Зосима і Сава бджіл ростять, квіти медом наливають». Показово, що за григоріанським календарем на 2 липня припадає середина року, оскільки це 183-ій день року, а до кінця року залишається 182 дні (за винятком високосного року). Імовірно, слов'яни-сонцепоклонники не могли не відзначити цей день у календарі, оскільки він був одним із ключових етапів коловороту природи та відповідно сонця.

Тісний зв'язок бджільництва з культом Роду, природо- й сонцепоклонництвом зумовлений не тільки використанням меду в обрядовій практиці українського народу. Більшою мірою він зумовлювався геодетермінізмом та аграрною культурою. Адже добробут українського народу залежав від сільського господарства, результативність якого зумовлювалася запиленням. У таких умовах бджоли з необхідністю мали розглядатися не тільки як вісники божественного світу (слуги), але як своєрідні провідники божественних рішень у світ: вони визначали добробут суспільства на цілий рік. Укріпленню цього переконання значно сприяли результати праці бджіл – мед і віск. Мед у свідомості українського народу постав своєрідною «їжею богів», а тому використовувався переважно в обрядовій практиці: медовуху пили на поминках і святкових бенкетах. Метою останніх було показати нерозривну єдність роду (спільноти). У свою чергу, використання воску з найдавніших часів було тісно пов'язане з обрядовим значенням свічки та вогню, який забезпечував, з одного боку, єдність трьох світів (Прави, Яви й Нави), а з іншого – був своєрідним символом вічного життя. Саме тому вже в найстаріших колядках бджоли згадуються як такі, що несуть «святий воскочок» (див. [0, с. 268]).

Сонцепоклонництво слов'ян виявлялося у сформованому ними календарному році. Зокрема найбільшими слов'янським святами були Коляда (24 грудня – 6 січня – час зимового сонцестояння (21–22 грудня)) – у цей час Коляда народжує нове сонце – Даждбога; Новий рік (21–22 березня – день весіннього рівнодення) – сонце у вигляді малюка, у цей період в прадавні часи починали виносити борті з зимівників, крім того, починалася підготовка до сільськогосподарських робіт; Купала (21–22 червня – день літнього сонцестояння); Весілля свічки (14 – 21 вересня – день осіннього рівнодення) – у цей час сила сонця стає слабшою, а тому в домі починали запалювати свічки та печі: їх світло й тепло підсилювало силу сонця. До цього часу необхідно було встигнути побілити піч і нанести новий розпис (Дерево життя).

«Весілля свічки» відзначалося регіональними відмінностями обрядовості, залишаючи при цьому єдність світоглядних інтенцій. День ставав коротшим, а сонце слабшим. Гуляти на вулиці заборонялося, а тому з цього часу починалися вечорниці. Обряд розпалювання посвіту (свічки, печі) відбувався в домі, де планувалося проводити вечорниці. Перед розпалюванням посвіту дівчата прикрашали завчасно підготовлену свічку квітами й одягали її в невеличку хустинку. Нареченим був комин, його в обряді символізувала лялька. Далі з присутніх обиралася всі дійові особи звичайного українського весілля. Після такого весілля відбувалося урочисте запалювання свічки (печі), від якої всі присутні брали вогонь і несли його додому (див. [0]).

Загалом в українському світогляді вогонь розглядався як продовження сонячного тепла та світла, а запалена свічка поставала частиною сонячної енергії. Адже віск, із якого вона була зроблена, був продуктом сонця. У християнській культурі воскова свічка була символом бога урожаю Спаса. Привертає увагу й те, що на Спаса, поряд зі свічкою, велику увагу приділяли квітам і плодам, урожай яких залежить від діяльності бджіл. Саме тому на Святій вечері перед Різдвом (Колядою, яка народжувала нове сонце) воскова свічка й медова кутя набували особливого ритуального значення. Медова кутя – це жертва душам трьох світів, яка реалізується за допомогою вогню з воскової свічки. Цей обряд супроводжується ритуальними словами: «щоб бджоли роїлися» та «щоб рої сідали» [0, с. 268]. Можливо, саме звідси йде давній український звичай збиратися на Святу вечерю всією родиною. Родина, яка вітає народження нового сонця – Дажьбожича, з одного боку, забезпечує собі вічне життя, а з іншого – єдність і добробут родини. Адже аналогічно до того, як бджоли можуть приносити користь людині завдяки згуртованості своєї родини, людська родина може жити добре й заможнo завдяки єдності та взаємодопомозі.

Виступаючи символом вічності роду, воскова свічка в побуті українського народу відігравала надзвичайно важливе значення. Її використовували як оберіг від грому, запалювали при пологах і хрещенні (освяченні) дитини, свічки використовували й у весільному, і в похоронному обряді. Показово, що кожна людина на старості літ незалежно від свого статку намагалася запастися шматочком воску, із якого після її смерті вимісять воскову свічку, що буде вказувати дорогу на той світ. Крім того, віск довгий час залишався чи не єдиним герметиком – його використовували для герметизації діжок для зберігання заквашених овочів і фруктів, вікон тощо. Загалом віск у народній свідомості розглядався як засіб для забезпечення довговічності.

Ідея вічності, яку символізував віск, знайшла своє яскраве вираження й у великодніх писанках, які, як відомо, із давніх-давен розписували воском. Що стосується специфіки цих розписів, то, як і сама символіка яйця, вони завжди передавали ідею вічності життя. Писанки частіше за все прикрашали меандрами, свастиками, хрестами (символ сонця та вогню), спіралями тощо. У язичницькому світогляді кожен із цих символів позначав вічність життя. Однак не варто забувати й того, що залежно від своєрідності розпису визначалося утилітарне призначення писанки. Частина з них готували в жертву померлим предкам – це були писанки, які

відносили на кладовище разом з коливом. У таких писанках кінці свастики як символи вогню й коловороту життя писалися проти часової стрілки. Такі писанки призначалися для Нави. У свою чергу, писанки зі свастикою, зображеною за часовою стрілкою, символізували вічність життя. Такими писанками прикрашали родину, що збиралася на святкування [0].

Із приходом на Русь християнства віск, поряд з традиційним його застосуванням в обрядовій практиці, почали використовувати в іконній справі. Як відомо, енкаустика (впікання, впалювання) було відоме ще в античному мистецтві. Згодом у видозміненому вигляді воно отримало свій подальший розвиток у ранньому християнському живописі. Адже, як свідчать збережені завдяки копіткій колекціонерській праці Л. Успенського образи св. Іоанна Предтечі (VI ст.), Богоматері з немовлям (VI ст.), свв. Сергія та Вакха (VII ст.) тощо, воскові фарби використовували в ранньому іконописі [0]. Зокрема на «заґрунтовану поверхню дошки послідовно наносилося декілька шарів фарб, основою яких був рідкий віск, розведений спеціальною сумішшю» [0].

Використання воскових фарб у ранньому християнському іконописі має надзвичайно важливе символічне значення, оскільки воскова фарба як ніщо інше забезпечувала головну ідею образу – вічність. Її повноцінне відтворення міг забезпечити лише віск, який у свідомості щойно християнізованих народів був головним засобом єдності світів різних рівнів. Згодом, коли техніка енкаустики вже була втрачена, віск продовжували використовувати для виготовлення ікон, зокрема, його застосовували як один із елементів ґрунту іконної дошки. Крім того, готову ікону могли покривати тонким шаром воску для забезпечення довговічності ікони або герметизували щілини під час виготовлення великої іконної дошки (див. [0, с. 187–190, 197–198]).

Як би там не було, але щоразу, коли йдеться про використання продуктів бджільництва, і зокрема воску, прямо або опосередковано присутня ідея вічності. Крім того, у воску як основи жертвовного вогню тривким залишається й атрибут єдності. Єдність світів, людей, душ, природи тощо особливо чітко проглядається через єдність воску й меду.

На основі сказаного приходимо до висновку, що відродження української етнічної культури, яке розпочалося з відродження української незалежності, з необхідністю мало принести з собою й відродження українського бджільництва. Ця тенденція була зумовлена тим, що з найдавніших часів українського язичництва бджоли розглядалися як «Божі мухи» (комахи), які будували собі житло в дуплах великих дерев (Дереві життя), у свідомості народу поставали своєрідними зв'язковими трьох світів – Прави, Яви й Нави. Із часом виникло уявлення, що бджоли – це «Божі слуги», які, з одного боку, реалізують задуми бога у світі Яви, а з іншого – забезпечують вічне життя роду. Із приходом християнства язичницькі уявлення хоча й видозмінилася, однак не втратили свого первинного значення – бджоли й надалі залишилися «Божими комахами», якими опікуються свв. Зосима та Саватій. Їхній культ прийшов на зміну культу давнього язичницького бога Ладо (одна з іпостасей Роду), який забезпечував гармонію та вічний коловорот життя, у відповідності з яким

і жили пасічники.

Література:

1. *Войтович В.* Міфи та легенди давньої України / В. Войтович. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 392 с.
2. *Войтович В.* Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. *Гробов О.Ф.* О святых покровителях русского пчеловодства [Електронний ресурс] / О. Гробов // Страница пчеловода [из «Пчеловодство» – № 9. – за 1993г.]. – Режим доступу : <http://orelbee.narod.ru/index/0-22>
4. *Дрофа А.* Бджола – то кров Спасителя, комаха Божа [Електронний ресурс] / А. Дрофа // Сільські новини. Всеукраїнська щотижнева газета. – № 38 (1070) – 4 липня 2012. – Режим доступу : <http://silskinovyny.com/gospodar/item/1287-bdzhola-to-krov-spasitelya-komaha-bozha.html>
5. *Живкова О.* Візантійські ікони в колекції музею Б. І та В.Н. Ханенків [Електронний ресурс] / Олена Живкова// prostir.mustum.com. – 2008. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/27765>
6. Історія української культури у п'яти томах [Електронний ресурс] // Українська культура XIII – першої половини XVII. – К. : Наукова думка, 2001. – Т.2. – Розд. 6. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult207.htm>
7. *Кожелянко О.* Вересневі свята на Буковині [Електронний ресурс] / О. Кожелянко // Спадщина предків: культурно-просвітницький портал. – 2015. – Режим доступу : <http://spadok.org.ua/osinni-zvycha-ta-obryady/veresnevi-narodni-svyata-na-bukovyni.html>
8. *Костюк В.* Ікони медоносного краю / В. Костюк. – К. : Майстер книг, 2012. – 183 с.
9. *Кравченко А.* Ікона / А. Кравченко, А. Уткина. – М. : ВЕК России, 1993. – 253 с..
10. *Мовна У.* Пасічніцькі замовляння українців / У. Мовна // Народознавчі зошити. – № 1 (109), 2013. – С. 68–77.
11. *Мовна У.* Продукти бджільництва в родинно-обрядовій практиці українців Черкащини / У. Мовна // Народознавчі Зошити. – № 5–6, 2010. – С. 603–610.
12. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 1922. – 88 с.
13. Свастика: священний символ [Електронний ресурс] // Об'єднання Рідновірів України. – Режим доступу : <http://www.oru.org.ua/index.php/bogoznavstvo/oberedi-ta-znaki/174-svastika-svyashtenniy-simvol.html>

Надійшла до редакції 27.10.2015. Розглянута на редколегії 24.11.2015

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Гоян І.М.

Доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України Сторожук С.В.